

GES	Geography and Environmental Studies, 14 (53), 2025 https://sanad.iau.ir/journal/ges ISSN: 2008-7845 Doi: 10.71740/ges.2025.979212
-----	---

Research Paper

Received: 8 December 2024

Revised: 25 January 2025

Accepted: 10 March 2025

Online Publication: 21 March 2025

Analyzing the Effects of Weakness of Purpose in the Decentralization Policy of Tehran Metropolis

Fatemeh Dolati¹, Majid Shams², Bahman Kargar³

1. Department of Geography and Urban Planning, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

2. Department of Geography and Urban Planning, Malayer Branch, Islamic Azad University, Malayer, Iran.
(Corresponding Author)

E-Mail: mmoghali@yahoo.com

3. Department of Geography, Police Sciences University of Amin, Tehran, Iran.

Abstract

One of the important issues in the political management of the national space of any country is the geographical of the population according to the settlement system that governs that country' as well as the concentration and distribution of the population in it. The city is part of country and an island within it. Today 'city dweller has become the dominant model of living in the world and currently' 60% of the world's population lives in cities and the 40% lives in the rural. The formation of cities in Iran has been in such a way that suitable climatic and natural conditions and being in the path of traffic roads have been an effective factor in the process of the formation and establishment of cities. Fertile agricultural soil, ease of access to water and water supply are among the first effective factors in settling settlements. It has been in Iran. The formation of cities in Iran has been such that suitable climatic and natural conditions and being in the path of traffic roads have been an effective factor in the process of the formation and establishment of cities. The residence was in Iran. This research is determined to investigate the role of Place in the phenomenon of urbanization, especially in Tehran metropolis. According to the statistics and charts of Iran statistics center ' more than three fourths of the population live in cities ' which is equal to 74% of the urban dwellers and 26% of the rural dwellers. The research method is a documentary, statistical and library method, and its statistical analysis was done using the Lorenz curve drawing measurement tool. The findings of the research indicate the occurrence of disorder and demographic and residential imbalance in the metropolis of Tehran due to centralism, which shows the absence or reduction of planning.

Keywords: Weakness of purpose' city dweller' decentralization' Tehran metropolis.

Citation: Dolati, F.; Shams, M.; Kargar, B. (2025), Analyzing the Effects of Weakness of Purpose in the Decentralization Policy of Tehran Metropolis, Geography and Environmental Studies, 14 (53), 104-118. Doi: 10.71740/ges.2025.979212

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author (s), with publication rights granted to Journal of Geography and Environmental Studies. This is an open – access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. **Publisher:** Islamic Azad University of Najafabad.

مقاله پژوهشی

تحلیل اثرات سوء آمایش در سیاستگذاری تمرکز زدایی کلانشهر تهران

فاطمه دولتی^۱، مجید شمس^۲، بهمن کارگر^۳

۱. گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

۲. گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد ملایر، دانشگاه آزاد اسلامی، ملایر، ایران.

۳. گروه جغرافیا، دانشگاه علوم انتظامی امین، تهران، ایران.

چکیده

یکی از مسائل مهم در مدیریت سیاسی فضای ملی هر کشور، توزیع جغرافیایی جمعیت برحسب نظام سکونتگاهی حاکم بر آن کشور (شهر، روستا و...) و نیز میزان تمرکز و پخش جمعیت در آن است. شهر بخشی از یک کشور و جزیره‌ای در درون آن است. امروزه شهرنشینی به الگوی غالب سکونت در دنیا تبدیل گردیده و در حال حاضر در حدود ۶۰ درصد جمعیت دنیا در شهرها و ۴۰ درصد در روستاها سکونت دارند. شکل‌گیری شهرها در ایران بدین گونه بوده که شرایط اقلیمی و طبیعی مناسب و قرار گرفتن در مسیر راههای تردد عامل موثری در روند شکل‌گیری و استقرار شهرها بوده‌اند. خاک حاصلخیز کشاورزی سهولت دسترسی به آب و آب‌رسانی از اولین عوامل موثر در مکان‌یابی سکونتگاه در ایران بوده است. بر اساس آمارها و نمودارهای مرکز آمار ایران، تقریباً بیش از سه چهارم جمعیت در شهرها ساکن هستند که برابر است با ۷۴٪. شهرنشینی و ۲۶٪ روستا نشینی. این پژوهش مصمم است که نقش آمایش در پدیده شهرنشینی بویژه در کلانشهر تهران را مورد بررسی قرار دهد. روش تحقیق به روش اسنادی، آماری و کتابخانه‌ای است و تحلیل آماری آن با استفاده از ابزار اندازه‌گیری ترسیم منحنی لورنز انجام گردیده. یافته‌های پژوهش بیانگر بروز نابسامانی و عدم توازن جمعیتی و سکونتی در کلانشهر تهران ناشی از تمرکزگرایی است که عدم وجود یا ضعف آمایش در برنامه‌ریزی‌ها را نشان می‌دهد.

کلمات کلیدی: ضعف آمایش، شهرنشینی، تمرکز زدایی، کلانشهر تهران.

تاریخ ارسال: ۱۴۰۳/۹/۱۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۱/۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۰

تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۴/۱/۱

نویسنده مسئول: مجید شمس، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد ملایر، دانشگاه آزاد اسلامی، ملایر، ایران. fazelman36@yahoo.com

نحوه ارجاع به مقاله:

دولتی، فاطمه؛ شمس، مجید؛ کارگر، بهمن (۱۴۰۴)، تحلیل اثرات سوء آمایش در سیاستگذاری تمرکز زدایی کلانشهر تهران، فصلنامه جغرافیا و مطالعات محیطی، ۱۴ (۵۳)،

Doi: 10.71740/ges.2025.979212. ۱۰۴-۱۱۸

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author (s), with publication rights granded to Journal of Geography and Environmental Studies. This is an open – access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. **Publisher: Islamic Azad Univesity of Najafabad.**

مقدمه

از دیدگاه جامعه‌شناسی و روان‌شناسی اجتماعی، شهر پیچیده‌ترین سکونتگاه انسانی است که در آن وسیع‌ترین روابط انسان، محیطی (رابطه انسان با طبیعت، با شهر و شهروندان) شکل می‌گیرد. بنابراین شهر بعنوان بستر و محیط زندگی انسان باید علاوه بر تامین نیازهای زیستی و مادی مردم بتواند هر چه بیشتر به نیازهای اجتماعی و روانی انسان - محیطی پاسخ دهد (مهديزاده ۱۳۸۵، ص ۹). آمایش سرزمین بازتاب سرزمینی و توسعه بلندمدت کشور است. نگرش آمایشی به ما کمک می‌کند تا بتوانیم از وسعت و پهنای سرزمین در راستای توسعه بلندمدت بهره‌برداری کنیم. می‌توان این را به گونه دیگری نیز تعبیر کرد و گفت آمایش سرزمین یعنی دیدگاه راهبردی حاکمیت بر پهنه سرزمین. آمایش سرزمین و برنامه ریزی کالبدی عمده‌ترین جریان‌های تاثیر گذار بر روند بهره‌برداری از سرزمین و سازماندهی فضایی می‌باشند. ابهام در وظایف هر یک و گسستگی در روابط آنها با یکدیگر و همچنین نامشخص بودن چگونگی تعامل آنها با سایر جریان‌های تصمیم‌گیری، بالقوه زمینه تداخل، دوباره کاری و حتی تقابل در عملکرد و نتایج حاصله از آنها را بوجود می‌آورد. این امر قطعاً به تفاوت دیدگاه‌ها در امر بهره‌برداری از سرزمین، سازماندهی فضا و کاربری اراضی می‌انجامد. یکی از مسائل مهم در مدیریت سیاسی فضای ملی هر کشوری، توزیع جغرافیایی جمعیت و آمایش آن برحسب نظام سکونتگاهی حاکم بر آن کشور (شهر، روستا و...) و نیز میزان تمرکز و پخش جمعیت در آنهاست. البته آمایش سرزمین را نمی‌توان موضوع تازه‌ای دانست زیرا سرزمین چون قانون فعالیت و سکونت انسان است همواره در معرض نوعی دخالت، عمران و آمایش بوده است. برنامه‌های آمایش سرزمین در ایران بسیار متأثر از راه و روش فرانسه است. زیرا در طرح آمایش سرزمینی که پیش از انقلاب بنا به سفارش سازمان برنامه و بودجه وقت توسط مشاوران «ستیران» تهیه شد، و نتیجه نهایی مرحله دوم آن در سال ۱۳۵۶ انتشار یافت، کارشناسان فرانسوی هم شرکت داشتند.

پیشینه و مبانی نظری تحقیق:

شهر بخشی از یک کشور و جزیره‌ای در درون آن است. شهرها با توجه به مراکز تجاری، حومه‌های ثروتمند؛ محله‌های فقیرنشین و محله‌های دیگر دارای جغرافیای سیاسی مخصوص به خود هستند (مویر، ۱۳۷۹: ۲). امروزه شهرنشینی به الگوی غالب سکونت در دنیا تبدیل شده است. قبل از انقلاب صنعتی، شهرنشینی در دنیا تنها سه تا ۵ درصد بود، شهرها کوچک بودند و حدود ۹۵ درصد مردم دنیا در روستاها زندگی می‌کردند. در سال ۲۰۰۶ نسبت شهرنشینی و روستا نشینی مساوی شد و روز به روز جمعیت شهرنشین با افزایش مواجه گردید. در حال حاضر در حدود ۶۰ درصد جمعیت دنیا در شهرها و ۴۰ درصد در روستاها سکونت دارند. شهرنشینی در مناطق مختلف جهان، حاصل کنش‌های پیچیده عناصر اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فناوری، صنعتی شدن، جغرافیایی، فرهنگی و محلی است (بردی آنامراد نژاد، ۱۳۹۵: ۹۴؛ کلارک، ۱۳۸۳: ۸۹). بطور کلی، چهار مورد دلیل رشد جمعیت شهرنشین است؛ رشد طبیعی جمعیت شهری، مهاجرت به دلیل جذابیت‌های شهری، طبقه‌بندی مجدد شهرها (رشد مناطق روستایی و تبدیل آن به شهر) و پیوستن قلمروهای جدید به شهرها که اغلب نقاط روستایی حاشیه شهرهاست (آری آگا، ۱۳۷۸: ۳۴۸، شکیبایی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲). رشد گسترده شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه یک پدیده غیر قابل کنترل و دارای پیامدهای گوناگونی است که زمینه ساز دشواری‌ها و آسیب‌های اجتماعی فراوانی شده است (کامروا، ۱۳۷۳: ۶۷، علی اکبری، ۱۳۸۳: ۵۰). آمارها گویای آن است که طی شصت سال، رشد شهرنشینی در کشورهای توسعه یافته به کندی صورت پذیرفته و گاه روند طبیعی خود را طی کرده، اما در کشورهای در حال توسعه، این روند رشد شتابانی داشته و پیش‌بینی‌ها، گویای ادامه این روند است. در تقسیماتی که سازمان ملل متحد از شهرها انجام داده، شمار سکته شهرها معیار طبقه‌بندی است. بر این اساس، شهرهایی که بیش از ۱۰ میلیون نفر جمعیت دارند مگا شهر هستند، شهرهای بزرگ بین ۵ تا ۱۰ میلیون نفر جمعیت دارند، شهرهای متوسط ۱ تا ۵ میلیون نفر و شهرهای بین ۳۰۰ تا ۵۰۰ هزار نفر شهرهای نسبتاً کوچک و شهرهای کمتر از ۳۰۰ هزار نفر شهرهای کوچک بشمار

می‌آیند (UNITED' NATIONS ' 2019:55). اصولاً جابجایی جمعیت و نیروی کار از مکانی به مکان دیگر، بازتاب تحولاتی است که در ساختار اجتماعی - اقتصادی جوامع اتفاق می‌افتد (علی اکبری، ۱۳۸۳: ۵۵؛ Mayhew' 1997) اما بطور تاریخی حتی بطور طبیعی افراد گرایش به شهرنشینی دارند. عوامل دافعه در روستاها و عوامل جاذب در شهرها، از دلایل اصلی مهاجرت از روستا به شهر است (هاگت، ۱۳۷۹: ۱۳۳؛ Kaida'1992:220'221). شکل‌گیری شهرها در ایران بدین گونه بوده که شرایط اقلیمی و طبیعی مناسب و قرار گرفتن در مسیر راههای تردد عامل موثری در روند شکل‌گیری و استقرار شهرها بوده‌اند. خاک حاصلخیز کشاورزی سهولت دسترسی به آب و آب رسانی از اولین عوامل موثر در جابجایی سکونتگاه در ایران بوده است. افزون بر نقش آب، تداوم زندگی جمعی در فلات ایران بسته به تدبیر مربوط به تأمین مواد غذایی آنان بوده است. یکی از روشهای راهبردی، بنای شهر در منطقه‌ای با آب کافی و خاک حاصلخیز بود. شهرها از مازاد تولید روستاها و از محصولات زمینهای قابل کشت واقع در حومه خود بهره می‌بردند. توسعه منطقی و پایدار یک سیستم که جان و مایه اصلی آمایش سرزمین است، بدون تردید در گرو توزیع مناسب جمعیت و فعالیت در گستره سرزمین با بهره‌مندی موثر و کارآمد از توانمندی‌ها، قابلیت‌ها و مزیت‌های موجود در یک پهنه جغرافیایی (ملی، منطقه‌ای و محلی) است (محمد غلامی، ولی اله نظری، ۱۳۹۲). توسعه پایدار شهری، گونه‌ای از توسعه شهری است که می‌تواند استمرار داشته باشد بدون اینکه موجب تخریب منابع و نظام‌هایی شود که به آنها وابسته است. افزایش روز افزون جمعیت شهرنشین و در پی آن رشد شهرها، توجه به چگونگی کنترل توسعه شهرها با برنامه و حرکت در راستای اصول توسعه پایدار را الزامی می‌کند. در واقع توسعه مناسب شهری هنگامی محقق می‌شود که سرزمین به تناسب قابلیت‌های آن بکار گرفته شود (کرامت‌اله زیاری و همکاران، ۱۳۹۶). از آنجایی که سرزمین یک منبع محدود و آسیب‌پذیر بوده و استفاده از آن باید با مدیریت درست و منطقی ساماندهی شود، شناخت تنگناها و توان محیطی از ضرورت‌های طرح‌های آمایش سرزمین می‌باشد. به منظور جلوگیری از مسائلی از جمله بحران محیط زیست، فرسایش، تخریب خاک، توسعه شهری و... تدوین طرح‌های آمایش سرزمین به منظور نیل به اهداف استراتژی‌های جامع توسعه ملی و شهری بوده است (علی، گلی و همکاران، ۱۳۹۲). در پاسخ به سال اول پژوهش باید گفت که: آمایش سرزمین بعنوان یکی از راهبردهای اصلی برای تراکم‌زدایی از تهران بشمار می‌رود که در قانون اساسی؛ قوانین برنامه‌های پنج ساله توسعه و ضوابط ملی آمایش سرزمین بر وجوب آن از جانب نهادهای ذیصلاح تأکید شده است. همچنین تا کنون دوبار ضوابط ملی آمایش سرزمین در سال‌های ۱۳۸۳ و ۱۳۹۴ به ترتیب توسط هیئت وزیران و شورای آمایش سرزمین به تصویب رسیده است. باید افزود که هرچند بررسی تحولات آمایش سرزمین طی سال‌های گذشته مبین تکوین و تکامل جایگاه این مهم در نظام قانونگذاری و سیاستگذاری‌های کلان کشور است و مقوله آمایش سرزمین به رغم فراز و نشیب‌های فراوان از پشتوانه‌های قانونی بسیار مستحکمی در نظام برنامه‌ریزی کشور برخوردار است، اما هیچگاه بطور جدی به مرحله اجرا درنیامده و پیامد آن ایجاد گونه‌های مختلف تمرکز امکاناتی (سیاسی، اداری، علمی، آموزشی، اقتصادی، مالی، اجتماعی، فرهنگی، بهداشتی، درمانی، صنعتی و...) در کلانشهر تهران است. این مهم را نباید از نظر پنهان داشت که مشکلات تهران ریشه در نظام سیاسی - اداری و فضایی کشور داشته و نباید حل مسائل تهران را در خود این کلانشهر، بلکه در سطح ملی جستجو نمود (محمد زرشکی، مریم افشاری، ۱۳۹۷). اما متأسفانه ایران یک سرزمین قطبی شده است. بدین معنی که بسیاری از فعالیت‌ها در چند نقطه از شهر تهران و دیگر کلانشهرها متمرکز شده و برخی از مناطق خالی از سکنه است این یعنی عدم صحیح آمایش و بیماری سرزمینی (عدالتی، شهرام، خبرگزاری مهر، ۲۰ آذر ۱۴۰۰). اینکه چرا ماهیت نابسامانی و آسیب‌های اجتماعی در شهر تهران زیاد است؛ به دلیل مهاجرت‌های بی‌رویه و حاشیه‌نشینی‌های بسیار بالا و عدم روابط چهره به چهره می‌باشد که متولی ساماندهی و کاهش آسیب‌ها؛ سازمانی به نام "سازمان امور اجتماعی" در کشور است که وحدت و تمرکز فرماندهی بین این سازمان و دیگر نهادهای مرتبط در رابطه با این مسائل وجود ندارد. این فقدان وحدت راهبردی باعث گردیده که دیگر دستگاه‌های

اجرائی به صورت بخشی مداخله نموده و ماهیت ساماندهی را مخدوش نمایند. بطور مثال نیروی انتظامی متکدیان را از سطح شهر جمع آوری نموده و به اردوگاه می‌برد؛ اما در آنجا بهزیستی فضایی ندارد و دوباره همانجا آنها را رها می‌کنند زیرا هیچ اتصالی بین نهادها وجود ندارد. در مورد کلانشهر تهران باید گفت که همه اتفاقات مانند مسائل اقتصادی - مسائل سیاسی، ایجاد فروشگاهها و مراکز خرید بزرگ، ورزشگاهها، مراکز درمانی مجهز، دانشگاهها، امکانات و خدمات بیشمار و... خواسته یا ناخواسته در یک مکان جمع شده و تمرکز گرایی را شکل داده است. قطعاً این نوع از پدیده شهر نشینی نیازمند برنامه ریزی صحیح آمایشی است تا تقارن و توازن مناطق شهری را در جهت توسعه آمایش حفظ نماید. یکی از راهکارهای برون رفت از بن‌بست تمرکز گرایی، توسعه و رونق صنعت گردشگری بعنوان الگو و مدل مناسب پیشرو در جوامع توسعه یافته است که در قالب گردشگری روستا و یا بوم گردی، به شکل کاملاً محسوسی می‌توان مهاجرت معکوس (شهر به روستا) را مشاهده نمود. البته هماهنگی بین سازمان میراث فرهنگی و دیگر نهادها جهت الگوی مناسب پیاده سازی این برنامه یکی از ضروریات دستورالعمل‌ها می‌باشد.

سوال دوم پژوهش بدنبال عوامل تأثیر گذار در آمایش شهر تهران می‌باشد که در پاسخ به این سوال می‌توان از عوامل اقتصاد - اجتماعی و سیاسی تأثیر گذار بر آمایش کلانشهر تهران نام برد. عوامل اقتصادی مانند عامل اشتغال یا بیکاری که نقش مستقیم در آمایش شهری دارد. اگر بخواهیم به نقش اشتغال اشاره کنیم؛ می‌توان به فروشندگان دوره گرد در مترو اشاره نمود. این فروشندگان تنها با خرید یک بلیط مترو به مبلغ ۲۵۰۰ تومان از صبح زود سوار بر مترو شده و تا پاسی از شب از تهران به کرج و از کرج به تهران در رفت و آمد هستند و اجناس بی کیفیت را به مشتریان عرضه می‌نمایند. بدون اینکه هزینه اجاره مغازه و یا سهم مالیات از فروش را به دولت یا دیگر نهادها پردازند. البته در این میان گاهی درگیر بعضی از نزاع‌های خیابانی شده و ضمن مشاجره با مسافران، مزاحمت‌هایی را برای اهالی مترو فراهم می‌کنند که این معضل و آسیب اجتماعی خود نوعی عدم برنامه ریزی صحیح آمایشی در پدیده شهر نشینی آن هم در کلانشهر تهران می‌باشد.

پیشینه پژوهش

مطالعات صورت گرفته در زمینه آمایش و پدیده شهرنشینی از جانب محققان دیگر نتایجی را بیان نموده که در اینجا به ذکر چند نمونه از آن می‌پردازیم:

جدول (۱): پژوهشگران قبلی

نام پژوهشگر	موضوع پژوهش	نتیجه پژوهش
زینب شریف کاظمی، میرنجف موسوی، ۱۳۹۸	بررسی نظام شهری با رویکرد آمایش سرزمین (مطالعه موردی استان البرز)	نتایج تحقیق حاکی از عدم تعادل، تمرکز و وجود پدیده نخست شهری در نظام شهری منطقه است که در طول دوره اغلب شاخص‌ها روند کاهشی داشته و به سمت تعادل پیش می‌رود. در این دوره نخست شهری کاهش یافته است. این کاهش موجب هدایت نظام شبکه شهری به سوی تعادل نشده است.
عاطفه خاوری، زهرا صالحی، ۱۳۹۶	آمایش سرزمین راهی به سوی تعادل نظام شهری	نتایج بدست آمده حاکی از آن است که محققان آمایش سرزمین را یکی از مهمترین راهبردهای رسیدن به توسعه پایدار دانسته‌اند که نیاز اساسی آن، برنامه‌ریزی و توزیع فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی، جمعیتی در دراز مدت به منظور بهره برداری بهینه از امکانات بطور هماهنگ می‌باشد.
آقای محمد میره‌ای، ۱۳۹۳	بررسی نظام شهری استان‌های نوظهور ایران با رویکرد آمایش سرزمین (مورد مطالعه استان قم)	نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که به جز شهر قم، بقیه نقاط سابقه شهر نشینی زیادی ندارند. همه شاخص‌های بررسی شده حاکی از شدیدترین میزان نخست شهری، تمرکز، عدم تعادل و عدم تناسب مکانی در نظام شهری قم است.
محمودیان و قاسمی اردهایی ۱۳۹۲	بررسی آمایش سرزمین و نظام شهری در شهرهای ایران	یافته‌ها نشان می‌دهد که بیشتر شهرهای ایران از جمعیت کمی برخوردارند و اندازه این درصد بیشتر متأثر از روستاهای تازه به شهر تبدیل شده است در مقابل، تعداد شهرهای پرجمعیت در ایران کم است.

Rasooli manesh Mostafa et al (1392)	در مقاله‌ای با عنوان (سیستم برنامه‌ریزی و مدیریت شهری در ایران: بررسی و ارزیابی)	به این نتیجه رسیده که برنامه‌ریزی و مدیریت شهری معاصر از نقص‌های زیادی مثل عدم مشارکت سهامداران، وجود سازمان متنوع در فرآیند مدیریت شهری بدون هماهنگی مناسب و مکانیزم مسئولانه، فقدان قدرت مقامات محلی و توانایی پایین شهرداری، فقدان سرمایه و اجرای ضعیف رنج می‌برد. بنابراین، ضرورت جایگزینی سیستم برنامه‌ریزی موجود با رویکرد برنامه‌ریزی مشارکتی مورد توجه قرار گرفته است.
Hosseini et al (1394)	در پژوهشی با عنوان (تحلیلی بر آسیب شناسی طراحی فضاهای سبز عمومی در مناطق شهری، مطالعه موردی: پارک ارم شهر سبزوار)	یافته‌های تحقیق گویای آن است که پارک ارم در بخش‌های مختلف چون طراحی ورودی‌ها، خوانایی و هویت‌مندی، الگوی کاشت درختان و پوشش گیاهی، فضای پارکینگ، مصالح مورد استفاده برای کف سازی، نیازهای گروه‌های خاص اجتماعی مانند زنان، کودکان و معلولان، طراحی فضاهای تفریحی و ورزشی و ضرورت امکان نظارت اجتماعی بر فضای پارک مورد توجه قرار نگرفته است و کیفیت طراحی در این بخش‌ها نامطلوب می‌باشد.
حمید رضا بهمن پور خالصی و احسان علی پوری (۱۴۰۰)	چارچوب تاب‌آوری اقتصاد منطقه‌ای استان تهران	یافته‌های تحقیق حاکی از ناکارآمدی مناطق در مواجهه با شوک‌های اقتصادی و تأثیر جدی این شوک‌ها بر تمامی وجوه توسعه و تاب‌آوری تهران داشته است و نتایج بدست آمده نشان می‌دهد که تهران نسبت به سطح ملی؛ دارای ظرفیت تاب‌آوری بیشتری است که علت اصلی آن وضعیت میزان بالای نوآوری؛ بهره‌وری، قدرت تنوع اقتصادی و تعداد شبکه‌های خوشه در استان تهران است.
بابک جعفریان، رحیم سرور و رضا برنا (۱۳۹۸)	شناسایی عوامل کلیدی موثر بر وضعیت آینده آمایش سرزمین تهران با رویکرد آینده پژوهی	نتیجه بدست آمده حاکی از شناسایی ۶۴ عامل کلیدی موثر بر آینده تحقق‌پذیری طرح‌های آمایشی استان تهران گردیده است. برخی از این عوامل عبارتند از: تعامل ناصحیح انسان با محیط؛ عدم پیوستگی و ارتباط منطقی بین طرح‌های عمرانی؛ رشد اندک بخش تعاونی و تشکلهای اقتصادی؛ عدم توازن در مقیاس جمعیتی شهرهای استان؛ محدودیت آبهای سطحی و بهره‌برداری نامناسب از آن؛ سنتی بودن نظام برنامه‌ریزی در پذیرش رویکرد آمایش؛ قطبی شدن توسعه به مرکزیت کلانشهر تهران و... که ناپایداری سیستم آمایش سرزمین در استان تهران را نشان می‌دهد.
بابک جعفریان (۱۳۹۷)	تحلیلی بر تحقق‌پذیری طرح‌های آمایش استان تهران	محقق از بین چندین متغیر، موانع موثر در تحقق‌پذیری طرح‌های آمایش سرزمین را شناسایی نموده‌اند. نتایج بدست آمده متغیرهایی را مانند: تعدد قوانین و مقررات در ارتباط با آمایش سرزمین؛ عدم وجود برنامه‌ریزی راهبردی نهادی؛ ضعف طرح برنامه‌های آمایشی تهیه شده در ارائه الگویی کارآمد برای توسعه پایدار یکپارچه مناطق؛ عدم حضور ذینفعان و ذی‌نفعان در فرآیند تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی؛ فقدان تفکر نظام‌مند در مدیریت سرزمین و روشن نبودن جایگاه آمایش استان در نظام برنامه‌ریزی و... نشان می‌دهد که در تحقق‌پذیری سیاستگذاری طرح آمایش سرزمین استان تهران نقش دارند.
محمد زرشکی و خیراله پروین (۱۳۹۵)	واکاوی حقوقی تراکم‌زدایی از تهران با تأکید بر موازین حقوق شهروندی	محققان معتقدند که اصل تراکم‌زدایی از تهران و کلانشهرها و کاهش جمعیت آنها؛ جرکتی صحیح است که اکثریت قریب به اتفاق کارشناسان با آن موافقت؛ اما آنچه مانع تراکم‌زدایی می‌شود، بخشنامه‌ها و آیین‌نامه‌های زودگذر موقتی است مانند: طرح خروج کارمندان از تهران؛ خروج دستگاه‌های دولتی از تهران، طرح مهرافزین و... می‌باشد که با راهکارهای علمی و قانونی مانند: آمایش سرزمین، کوچک‌سازی دولت، برنامه‌ریزی منطقه‌ای و... می‌توان به تراکم‌زدایی دست یافت.

بیان مفاهیم

آمایش

آمایش سرزمین در واقع شامل اقدامات ساماندهی و نظام بخشی به فضای طبیعی، اجتماعی، اقتصادی در سطوح ملی و منطقه‌ای است که بر اساس تدوین اصلی‌ترین جهت‌گیری‌های توسعه پایدار در قالب تلفیق بر برنامه ریزی‌هایی از بالا و پایین و با تکیه بر قابلیت‌ها، توانمندی‌ها و محدودیت‌های منطقه‌ای در یک برنامه‌ریزی هماهنگ و بلندمدت صورت می‌گیرد. آمایش می‌خواهد انضباطی بین آنچه ما می‌خواهیم انجام دهیم و آنچه در مناطق مختلف کشور به عنوان موهبت وجود دارد، شکل دهد. این رویکرد زمینه تعامل بین سه عنصر انسان، فضا و فعالیت و ارائه چیدمان منطقی فعالیت‌ها در عرصه سرزمین را فراهم می‌کند. اهداف آمایش سرزمین؛ توسعه متوازن و توسعه عادلانه و استفاده بهینه از منابع برای توسعه و پیشرفت مناطق سرزمینی است. دستیابی به توسعه منطقه‌ای، متوازن و یکپارچه امری ضروری معطوف به استفاده درست از قابلیت‌های سرزمین، ساماندهی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و محیط زیستی برای تحقق آینده مطلوب مناطق است، به همین دلیل، برنامه ریزی استراتژیک آمایش سرزمین با در نظر گرفتن تمامی فاکتورهای توسعه پایدار می‌تواند به نتیجه مطلوب بیانجامد، چرا که آمایش سرزمین روشی است که در برخورد با عدم تعادل در محیط طبیعی انعطاف‌پذیری خوبی دارد. منظور از آمایش سرزمین رسیدن به مطلوبترین توزیع ممکن جمعیت، توسط بهترین شکل توزیع فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی در پهنه سرزمینی است. بنابراین هر نوع نظامی، نگاه آمایشی متفاوتی می‌تواند داشته باشد. لذا آمایش سرزمین به معنای بهره‌برداری بهینه از امکانات در راستای بهبود وضعیت مادی و معنوی و کیفیت سبک زندگی در قلمرو جغرافیایی خاص است. در این طرح مزیت‌های فضای طبیعی، اجتماعی و اقتصادی، ساماندهی و نظام‌بخشی می‌شوند. این کار با هدف ایجاد رابطه منطقی بین توزیع جمعیت و انجام فعالیت‌ها در پهنه سرزمین با توجه به ویژگی‌های فضایی مناطق می‌باشد. آمایش سرزمین می‌تواند با بهره‌برداری بهینه، از امکانات موجود در راستای بهبود وضعیت مادی و معنوی و در قلمرو جغرافیایی خاص در راستای توسعه منطقه‌ای استفاده شود.

شهرنشینی

شهرنشینی فرایندی است که در آن تغییراتی در سازمان اجتماعی سکونتگاه‌های انسانی، به دلیل افزایش، تمرکز و تراکم جمعیت بوجود می‌آید (حسین، شکویی، ۱۳۹۶ ص ۷۳). در پیدایش شهرها سه پایگاه فکری ایجاد، تکامل و پخش، نزدیک به هم و تقریباً شبیه به هم عمل می‌کنند و به قطعاتی می‌مانند که در بررسی‌های علمی با پیوند آنها به هم می‌توان به یک بررسی منطقی دست یافت؛ البته برخی از محققان در شناخت شهر از روستا هنگام آغاز تمدن انسانی، بیشتر بر ارتباطات تجاری به همراه پنج عامل تأکید می‌کنند: ۱. برج و بارو و استحکامات ۲. وجود یک بازار ۳. دارا بودن یک دادگاه با بعضی قوانین ویژه ۴. وجود شیوه‌ای از تعاون و همکاری ۵. حاکمیت شیوه دولت شهری، یا دارا بودن یک نقش نسبتاً مستقل.

همه ویژگی‌های مذکور را نمی‌توان به منزله یک الگوی جهانی در شهرهای نواحی مختلف جغرافیایی بکار گرفت؛ اما بیشتر این عوامل شیوه زندگی شهری را در شناخت شهر از روستا به خوبی نشان می‌دهد (همان، ص ۱۳۴). شهرگرایی را می‌توان از شیوه زندگی ساکنان شهر تشخیص داد. میزان جمعیت، تراکم جمعیت و ناهم‌انگهی جمعیت در یک حوزه شهری، در روابط میان افراد و افزایش شرایط تفکیک مردم موثر است و در نهایت به "جدایی گزینی" گروه‌های مردم در شهر می‌انجامد (همان، ص ۷۵). شهر مجموعه‌ای از نقاط سکونتگاهی به هم پیوسته با تراکم جمعیتی بالاست که در یک محدوده عملکردی یکپارچه و هم پیوند در قالب شبکه‌ای چند مرکزی و در قلمرو شهر سطح یک یا دو استقرار دارند. ایجاد شهرها را می‌توان بزرگ‌ترین انقلاب فرهنگی و برجسته‌ترین روند اجتماعی بشر در روابط متقابل انسان‌ها به یکدیگر دانست. شهر ماهیت اجتماعی انسان‌ها را شکل داد و نقطه

عطفی در تاریخ اجتماعی بشر بود تا گام‌های اولیه به سوی رشد و ایجاد دستاوردهای عظیم برای وی فراهم شود. با این دیدگاه شناخت اساس شکل‌گیری شهر را شاید روابط اجتماعی و متقابل انسان با انسان قلمداد کنیم؛ اما آنچه بر این نحوه تعامل سایه می‌افکند بزرگترین نیاز بشر یعنی خورد و خواب است، که نیازمند حضور در مکان و آرامشی است که همه در واژه "سکونت" تعبیر می‌شوند. این دیدگاه که سکونت موجب پیدایش شهر بوده؛ هرگز از دیدگاه نظریه‌پردازان شهری رد نشده است و اکثر آنها سکونت را مکمل تعاریف خود از ماهیت ایجاد و پیدایش شهر دانسته‌اند. از دیدگاه جامعه‌شناسی و روان‌شناسی اجتماعی، شهر پیچیده‌ترین سکونتگاه انسانی است که در آن وسیع‌ترین روابط انسان، محیطی (رابطه انسان با طبیعت، با شهر و شهروندان) شکل می‌گیرد. بنابراین شهر بعنوان بستر و محیط زندگی انسان باید علاوه بر تامین نیازهای زیستی و مادی مردم بتواند هرچه بیشتر به نیازهای اجتماعی و روانی انسان -محیطی پاسخ دهد. این نیازها را می‌توان به سه مقوله اصلی یعنی ادراک فضایی، احساس تعلق و احساس زیبایی تقسیم کرد (مهدیزاده، ۱۳۸۵، ص. ۹). در اولین سرشماری ایران (۱۳۳۵) کمتر از یک سوم جمعیت (۳۱/۴) در مناطق شهری زندگی می‌کردند و در دو سرشماری بعد از آن نیز بیشتر جمعیت ایران در مناطق روستایی ساکن بودند. حدود سال ۱۳۶۰ بود که سهم جمعیت ساکن در نقاط روستایی و شهری برابر شد و بعد از آن همواره جمعیت نقاط شهری بر روستایی برتری کمی داشته است. در سرشماری ۱۳۹۵ حدود ۷۴ درصد جمعیت ایران در نقاط شهری ساکن بودند. از اولین سرشماری تا سرشماری ۱۳۹۵ سالانه حدود ۰/۷۱ درصد به میزان شهرنشینی اضافه شده است و در طی ۶۰ سال گذشته، جمعیت شهرنشین ایران تقریباً ۱۰ برابر شده است. جمعیت شهری ایران در سال ۱۳۹۵ حدود ۵۹ میلیون نفر بود که نسبت به سال ۱۳۹۰ حدود ۱۰ درصد، نسبت به سال ۱۳۸۵ حدود ۲۳ درصد، نسبت به سال ۱۳۷۵ حدود ۶۱ درصد و نسبت به سال ۱۳۶۵ حدود ۱۲۰ درصد افزایش داشته است.

تهران

تاریخچه شهر تهران به دو دوره پیش از اسلام و پس از اسلام تقسیم می‌گردد. پیش از اسلام سلسله‌های مادها، هخامنشیان، سلوکیان و اشکانیان بر ایران حکومت می‌کردند. پایتخت همه‌ی این سلسله‌ها شهری به جز شهر تهران بوده زیرا همانطور که در تاریخچه شهر تهران بررسی شده تهران تنها یکی از توابع کوچک ری و قصران بوده است. بنابراین تمام تاریخچه شهر تهران در این دوره‌ها به تاریخچه شهر ری معطوف می‌شود. تا زمان حکومت صفویه از پایتخت بودن تهران خبری نبود و تاریخچه شهر تهران چندان غنی نیست اما در دوره صفویه که از رونق ری تا حدودی کاسته شده بود، به دستور شاه طهماسب صفوی که در سال ۹۴۴ از هرات به تهران آمده بود بارویی در اطراف تهران ساخته شد که بر روی این بارو ۱۱۴ برج به تعداد سوره‌های قرآن، قرار داشت. و اطراف این بارو نیز خندقی برای دفاع هرچه بیشتر از این شهر حفر شد. پس از دوره صفوی و زندیه آقا محمد خان قاجار به تهران آمد و تاریخچه شهر تهران را جور دیگری رقم زد. آقا محمد خان در سال ۱۲۰۰ هجری قمری تهران را پایتخت حکومت خود قرار داد و این شهر را دارالخلافه نامید. پس از او یعنی در زمان فتحعلی شاه تاریخچه شهر تهران از همیشه غنی‌تر شد و بر جمعیت ساکنین این شهر افزوده شد. به طور کلی دوره‌ی سلطنت قاجاریه نقش بسیار زیادی در پیشرفت و رشد و رونق تاریخچه شهر تهران داشته است اما عمده این پیشرفت در زمان حکومت ناصرالدین شاه قاجار رقم خورد با مطالعه تاریخچه شهر تهران می‌توان پی برد که عمده افزایش جمعیت تهران در همان زمان رخ داده است. در عصر پهلوی در سال ۱۳۰۵ با روی کار آمدن خاندان پهلوی، صفحه جدیدی از تاریخچه شهر تهران ورق خورد. تهران کماکان پایتخت ایران ماند و سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی و صنعتی در تهران گسترش یافت. از اقدامات رضا شاه برای غنی سازی تاریخچه شهر تهران می‌توان به ایجاد راه آهن سراسری، بنیانگذاری ارتش، بانک‌ها و وزارتخانه‌های جدید اشاره کرد. اغلب مهاجرت‌های داخلی به مقصد تهران در همین سالها رقم خورد و همین امر نیز موجب گسترش تهران گشت. در عهد سلطنت محمدرضا پهلوی تاریخچه شهر تهران عمیق‌ترین دگرگونی‌ها را تجربه کرد.

تقسیم‌بندی تهران به دو قسمت شمالی و جنوبی نیز در همین دوران رقم می‌خورد. تجدد گرایی در همین زمان وارد تاریخچه شهر تهران می‌شود و از همان زمان گسترش مدرنیته در این شهر با سرعت بیشتری ادامه می‌یابد. پس از انقلاب ۱۳۵۷ نیز این شهر همچنان مورد توجه قرار گرفته است. امروزه تهران به پایتختی شلوغ با آلودگی هوا تبدیل شده که فرصتی برای سر و سامان دادن آن پیدا نمی‌شود. شهر تهران پر جمعیت‌ترین شهر ایران است و بر اساس آمارهای سال ۱۳۹۵ جمعیت تهران ۹۰۸۵۰۰۰ نفر بوده است. در حالیکه استان تهران تنها ۱/۸ درصد مساحت کشور را تشکیل می‌دهد، ۱۶/۶ درصد از جمعیت کشور را به خود اختصاص داده است. افزایش مهاجرت ناشی از دو دلیل عمده کمبود آب و پدیده گرد و غبار شهرهای مرکزی و جنوبی ایران به محدوده شهری تهران و البرز و شمال کشور توسط ساکنان شهرهای مبدأ و مقصد تأیید می‌شود.

نمودار (۱): الزامات تحقق و اجرایی شدن سند آمایش در فضای ملی سرزمینی

منبع: رحیم سرور، آمایش سرزمین، ۱۴۰۱

سوالات پژوهش:

۱- الگوی سیاست تمرکز زدایی در کلانشهر تهران چگونه است؟

۲- کدام عوامل در عدم آمایش کلانشهر تهران نقش دارند؟

فرضیه اول: به نظر می‌رسد با توجه به وجود نابسامانی، بی نظمی و بهم ریختگی های موجود در عرصه های مختلف اجتماعی - اقتصادی - سیاسی در کلانشهر تهران، سیاست تمرکز زدایی چندان موثر نبوده و الگوهای مناسب این سیاستگذاری پیاده سازی و اجرا نگردیده اند.

فرضیه دوم: به نظر می‌رسد که عواملی مانند عوامل اقتصادی - سیاسی - اجتماعی و فرهنگی در ضعف اجراء برنامه های آمایشی تأثیر گذارند که نقش عوامل اقتصادی و سیاسی در این میان پر رنگ تر بنظر می‌رسد.

روش شناسی پژوهش

جهت برنامه ریزی پروژه های آمایشی، چگونگی جابجایی و تحولات جمعیت و شهرنشینی و نیز بررسی برنامه های سیاستگذاری کلان دولت، بایستی لایه های مختلف ارگانها و سازمانهای متفاوت مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل قرار بگیرند. مطابق با چارچوب نظری پژوهش، تمامی مولفه ها، متغیرها و ویژگی های برنامه ریزی و پیاده سازی پروژه های آمایشی و تحولات شهری استخراج شد و اطلاعات مورد نیاز گردآوری و نقاط قوت و ضعف آمایش سرزمین کلانشهر شناسایی گردید. این عملیات با کمک منحنی

لورنز انجام گردیده است زیرا منحنی لورنز مناسب‌ترین ابزار اندازه‌گیری در نابرابری آمارها می‌باشد. منحنی لورنز توسط مکس لورنز در سال ۱۹۰۵ جهت نشان دادن نابرابری‌ها در توزیع درآمد استفاده شد. منحنی لورنز یکی از ابزارهای مهم برای اندازه‌گیری نابرابری‌ها است. شاخص‌های بسیاری بر اساس منحنی لورنز برای اندازه‌گیری میزان نابرابری تعریف می‌شوند. لذا هر قدر این منحنی مقعرتر شود (به زبان ساده‌تر؛ شکم بیشتری داشته باشد)، نابرابری در آن جامعه بیشتر خواهد بود. جهت تحلیل کمی در راستای دستیابی به هدف تحقیق ابتدا با استفاده از قانون توزیع اندازه استانها و سلسله مراتب شهری یعنی لگاریتم رتبه - اندازه و منحنی لورنز به تعیین میزان تعادل و عدم تعادل سلسله مراتبی شهری در طول سالهای ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰ پرداخته شد و در نهایت به ارائه راهکارهایی جهت متعادل سازی نظام آمایشی در تحولات جمعیتی و شهری مبادرت شده است.

یافته‌های پژوهش

جهت استخراج مولفه‌ها، متغیرها و زیرمتغیرها و شاخص‌های برنامه‌ریزی آمایش و تحرکات جمعیتی و شهرنشینی ابتدا ویژگی‌های الزامی برگرفته از مطالعات فصول پیشین تبدیل به شاخص شدند. در این مرحله ویژگی‌هایی که قابل سنجش نبودند حذف شد. ویژگی‌های الزامی و شاخص‌ها در جدول زیر لیست شده‌اند.

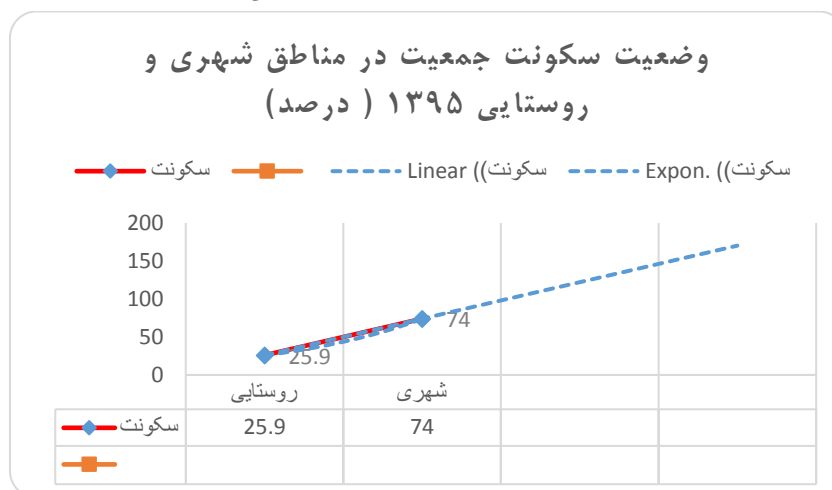
جدول (۲): مولفه‌ها، متغیرها و شاخص‌های برنامه‌ریزی سیاستگذاری آمایش سرزمین در کلانشهر تهران

مولفه	متغیر	شاخص
سیاسی مدیریت و رهبری	سیاست‌های کلی جمعیت	۱- ابلاغی مقام معظم رهبری در ۳۰ اردیبهشت - ۱۳۹۳ - ۲- تحکیم خانواده - ۳- رفع موانع ازدواج - ۴- تکریم سالمندان - ۵- توانمند سازی جمعیت در سن کار - ۶- مدیریت مهاجرت - ۷- سبک زندگی اسلامی - ایرانی - ۸- افزایش نرخ باروری
	تمرکز زدایی	۱- مهاجرت معکوس - ۲- ایجاد اشتغال روستایی - ۳- بستر سازی مناسب در شهرهای کوچک - ۴- تقویت حکومت‌های محلی - ۵- تقویت شوراهای
اجتماعی	خدمات اجتماعی	۱- دسترسی به خدمات درمانی - ۲- مهاجرت‌های بومی
	رفاه اجتماعی	۳- دسترسی به خدمات بهداشتی عمومی - ۴- نرخ باروری - ۵- سن باروری - ۶- سهم فرزندآوری بالای ۳۰ سال
	آموزش همگانی	۷- نرخ بیسوادی - ۸- الگوی باروری بر حسب سواد و تحصیلات - ۹- عوامل موثر بر کاهش باروری
	اشتغال	۱۰- نرخ تکفل و یرباری - ۱۱- میزان اشتغال
	مسکن	۱۲- وضعیت سکونت جمعیت - ۱۳- جمعیت شهری - ۱۴- جمعیت روستایی - ۱۵- میزان شهرنشینی
سلامت اجتماعی	امنیت اجتماعی	۱۶- حاشیه نشینی - ۱۷- اسکان غیر رسمی - ۱۸- نیاز به واحد مسکونی
	امید به زندگی	۱۹- پیامدهای شهرنشینی - ۲۰- ساختار جمعیت شهری
قانونی	مدیریت یکپارچه	۱- گذار جمعیتی - ۲- تحولات جمعیتی بر اساس جنس و سال - ۳- سرشماری عمومی نفوس و مسکن - ۴- ثبت موالید - ۵- ضرورت کاهش فاصله سرشماری - ۶- تفاوت باروری شهری و روستایی
	سند راهبردی آمایش استانی	۷- چشم انداز توسعه مسکن - ۸- نقش استانها در تقسیم کار ملی و منطقه‌ای - ۹- راهبردهای پابرجا
	سند اجرایی آمایش استانی	۱۰- تخصص‌ها و اولویت‌های توسعه استانی - ۱۱- پروگرام‌های اجرایی آمایش استانی - ۱۲- سیاست‌های سرزمینی توسعه بخش‌های استانی
اقتصادی	کل شاغلان کشور	۱- سهم بخشهای مختلف در کل شاغلان - ۲- تحولات جمعیت شاغل - ۳- تحولات جمعیت فعال - ۴- نرخ مشارکت نیروی کار - ۵- نیروی انسانی و اشتغال - ۶- در صد خانوارهای زن سرپرست - ۷- نرخ تکفل در ایران و جهان

مأخذ: نگارنده

در مرحله بعد به استخراج شاخص‌های ارزشمند و سپس رتبه بندی شاخص‌ها با استفاده از مدل منحنی لورنز انجام می‌شود. پس از بررسی‌های آماری مرکز آمار ایران و اسناد مربوطه و نیز مطالعات انجام شده در زمینه سیاستگذاری‌های کلان دولتی در برنامه ریزی‌های آمایشی و تمرکز زدایی در پدیده شهرنشینی و نقش آمایش در وضعیت سکونت کلانشهر تهران؛ با نتایج بیشماری مواجه گردیدیم که در اینجا تحت عنوان یافته‌های پژوهش از آن نام می‌بریم.

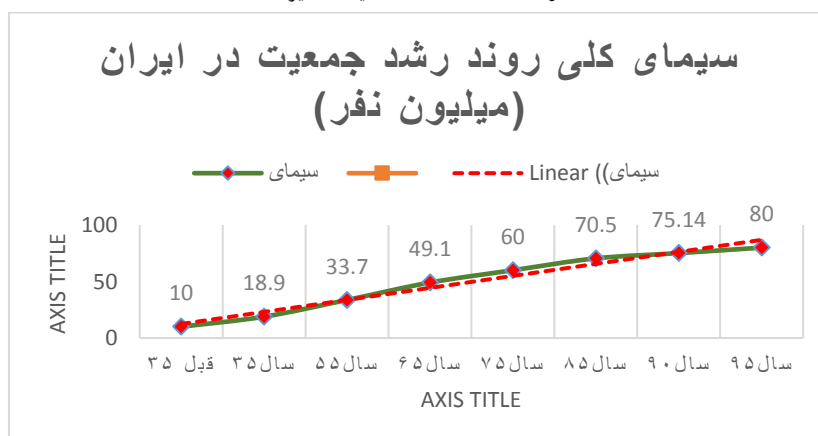
نمودار (۲): سکونت جمعیت شهری و روستایی

منبع: مرکز آمار ایران

نمودار بالا نشان می‌دهد که وضعیت آمایشی شهرنشینی در ایران به چه صورت است و بر اساس این آمار و نمودار تقریباً بیش از سه چهارم جمعیت ایران در شهرها ساکن هستند. توزیع مناسب جمعیت و فعالیت‌ها در پهنه سرزمین و بهره برداری کارآمد، از قابلیت‌ها و مزیت‌های کشور است. با این حال، آنچه که در اجرای سند آمایش سرزمینی کشورمان قابل توجه است، توجه به این نکته است که در صورت عدم توجه به شاخص‌هایی چون: جمعیت، امکانات، قابلیت‌ها و مزیت‌های نسبی، ظرفیت توسعه پذیری، مشکلاتی فرا روی اجرای آن ایجاد خواهد شد. این امر منجر به افزایش تهدیدات و یا تقویت تهدیدات می‌شود. به منظور کاهش هویت هر یک از این تهدیدات، توجه به کارکرد آمایش در کاهش فقر و محرومیت منطقه‌ای - ملی نیز به عنوان یک محور اصلی باید مورد توجه قرار گیرد.

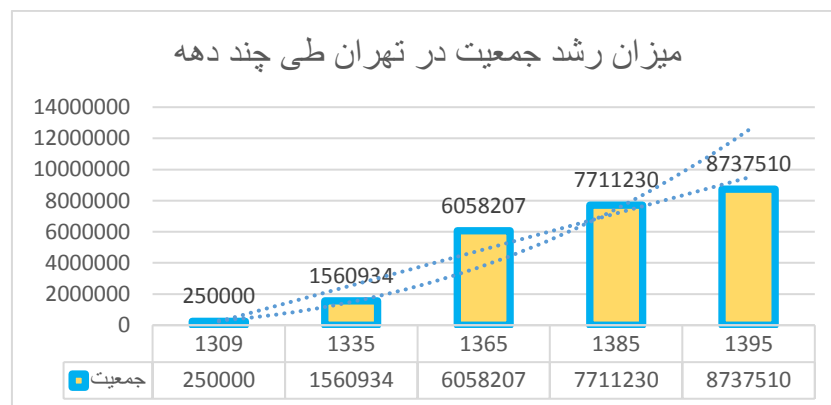
نمودار (۳): روند رشد جمعیت در ایران

مأخذ: مرکز آمار ایران

نمودار بالا بیانگر رشد فزاینده جمعیت در دهه ۶۰ تا ۸۰ می باشد که کمتر از یک قرن دو برابر شده است. از اینرو جمعیت ایران طی قرن گذشته همواره رشد بالایی داشته است در دهه ۱۳۳۵-۱۳۴۵، جمعیت ایران با رشد ۳/۱ درصد افزایش یافت، ولی به دلیل اعمال سیاستگذاری دولت در برنامه های تنظیم خانواده از نیمه دوم دهه ۱۳۴۰ میزان رشد جمعیت کاهش یافته و در طی دهه ۱۳۴۵-۱۳۵۵ به ۲/۷ درصد رسید مجدداً طی سالهای ۱۳۵۵-۱۳۶۵ با وقوع انقلاب اسلامی و شرایط خاص دوران انقلاب و جنگ تحمیلی ایران و عراق این میزان به بالاترین سطح خود در طول تاریخ تحولات جمعیت ایران یعنی حدود ۳/۹ درصد (حدود ۳/۲ درصد رشد طبیعی و حدود ۰/۷ درصد ناشی از مهاجرت) افزایش یافت. این میزان بالای رشد جمعیت، زنگ خطر برای افزایش بیش از حد جمعیت کشور بود، و در نتیجه مسئولین، سیاستگذاران و برنامه ریزان منطقه ای از سالهای پایانی دهه ۱۳۶۰ سیاست ها و برنامه های تنظیم خانواده را احیاء نموده و اجرا کردند. علاوه بر آن، سیاستگذاری ها و برنامه ریزی های توسعه ای از جمله گسترش شبکه بهداشت روستایی، توسعه مناطق محروم و افزایش تحصیلات مناطق روستایی بویژه زنان نیز در اولویت برنامه های دولت قرار گرفت همزمانی و همگونی برنامه های توسعه و بهداشت با برنامه های تنظیم خانواده به کاهش مرگ و میر نوزادان منجر شد و تقاضا برای فرزند زیاد را کاهش داد از این رو، برنامه های تنظیم خانواده با استقبال مردم روبرو شد در نتیجه میزان رشد سالانه جمعیت طی دهه ۱۳۶۵-۱۳۷۵ حدود ۱/۹ درصد و سپس طی دهه ۱۳۷۵-۱۳۸۵ به حدود ۱/۶ درصد، و در دوره ۵ ساله ۱۳۸۵-۱۳۹۰ به حدود ۲-۹/۱ درصد رسید، و طی دوره ۱۳۹۰-۱۳۹۵ نیز تعداد جمعیت با رشد ۱/۲۴ درصد افزایش یافت. پیش بینی های سازمان ملل در سال ۲۰۱۵ در مورد جمعیت ایران برای دوره ۱۴۳۰-۱۳۹۰-ه ش (۲۰۱۱-۲۰۵۰ م) بیانگر این است که هرچند رشد جمعیت ایران روند کاهشی آرامی را طی می کند، ولی در مجموع تا نیمه قرن بیست و یکم تعداد جمعیت، روندی افزایشی خواهد داشت در صورت تحقق سناریو متوسط سازمان ملل (یعنی رسیدن به میزان باروری حدود ۱/۶۲ طی دوره ۲۰۱۵-۲۰۲۰ ثابت نسبی آن تا دوره ۲۰۴۵-۲۰۵۰ و نیز با فرض افزایش امید به زندگی به حدود ۷۹ سال تا ۲۰۵۰) جمعیت ایران به حدود ۹۲ میلیون نفر در سال ۲۰۵۰ خواهد رسید.

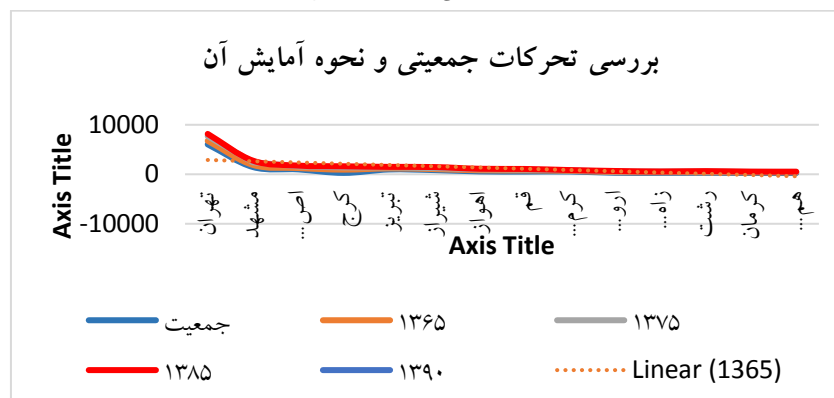
نمودار (۴): روند رشد جمعیت تهران از ۱۳۹۵ تا ۱۳۰۰

منبع: درگاه آمار ایران

نمودار بالا میزان رشد جمعیت در دهه های گذشته تهران را نشان می دهد که بیانگر رشد فزاینده جمعیت است. بنا بر آمارهای ارائه شده جمعیت خالص افزوده شده به تهران در دهه های گذشته بیش از پنج میلیون نفر است که پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی گسترده ای را به همراه داشته است. بر اساس شش دوره سرشماری انجام شده در جمعیت تهران از سالهای ۱۳۰۰ تا ۱۳۹۵ حدود شش برابر رشد داشته و این افزایش جمعیت؛ در شهرهای اطراف بیشتر از شهر تهران بوده است. در کل رشد شهر تهران در دهه گذشته در حال کاهش بوده و بیشتر بر جمعیت پیرامون آن افزوده شده است.

نمودار (۵): آنالیز تحرکات جمعیتی و مقایسه آمایش تهران و دیگر شهرها

مأخذ: محاسبه نگارنده بر اساس داده‌های آماری مرکز آمار ایران

داده‌های جمعیت در سطح شهرستان، جمعیت کل کشور به تفکیک شهرستان و بر اساس محدوده جغرافیایی پایان شهریور سال ۱۴۰۰، برآورد شد. در این برآورد، جمعیت ۳۱ استان و ۴۶۹ شهرستان کشور به تفکیک مرد و زن و شهری و روستایی تهیه شده است. بر اساس نتایج این برآورد، جمعیت کل کشور در سال ۱۴۰۰، حدود ۸۴ میلیون و ۵۵ هزار نفر محاسبه شده است که شامل ۴۲ میلیون و ۴۶۷ هزار نفر مرد و ۴۱ میلیون و ۵۸۸ هزار نفر زن می‌باشد. در سال ۱۴۰۰ و بر اساس این برآورد ۶۳ میلیون و ۸۷۶ هزار نفر در نقاط شهری و ۲۰ میلیون و ۱۷۹ هزار نفر در نقاط روستایی ساکن بوده‌اند. همچنین شهرستان‌های تهران با ۹ میلیون و ۳۹ هزار نفر، مشهد با سه میلیون و ۶۱۹ هزار نفر و اصفهان با دو میلیون و ۱۷۸ هزار نفر پرجمعیت‌ترین شهرستان‌های ایران در سال ۱۴۰۰ به شمار می‌روند و در مقابل شهرستان‌های ابوموسی در استان هرمزگان با ۸ هزار، چوار در استان ایلام با ۹ هزار و آرادان در استان سمنان با ۱۲ هزار نفر کم جمعیت‌ترین شهرستان‌های ایران بوده‌اند. بررسی آمارهای جمعیتی در شهرهای بزرگ ایران بین سالهای ۱۳۶۵ تا ۱۴۰۰ نشان می‌دهد که در بعضی از مناطق شهری بویژه کلانشهرها؛ (تهران؛ کرج، مشهد، اصفهان، تبریز) سیاستگذاری دولت در برنامه ریزی‌های آمایش جمعیتی دقیق صورت پذیرفته و توازن در توزیع جمعیت دچار پراکندگی گردیده است. البته به گزارش سامانه اطلاعات آماری استان تهران، جمعیت تهران تا پایان سال ۱۴۰۲ به ۱۴۲۸۷۰۰۰ نفر برآورد شده است.

نتیجه گیری و پیشنهادها

در این بخش به جمع بندی مطالب مطروحه پرداخته و زوایای مختلف برنامه ریزی و سیاستگذاری دولت در امر آمایش و تمرکز زدایی را در کلانشهر تهران مورد بررسی قرار می‌دهیم. پس از مطالعات انجام شده از منابع آماری مختلف و منابع دیگر نتایج اینگونه حاصل می‌گردد که شهر تهران در دهه‌های مختلف با تغییرات گسترده و بسیار متنوعی مواجه بوده که این تغییرات منجر به ایجاد مشکلات عدیده‌ای منجمله مشکلات زیست محیطی؛ حاشیه‌نشینی؛ شکل‌گیری مشاغل مزاحم؛ افزایش جرم و بزه؛ تعارضات محله و منطقه‌ای؛ اختلاف سطح طبقات بالا و پایین شهر؛ افزایش بی‌رویه قیمت زمین و مسکن؛ افزایش پسماند شهری، آلودگی آب و هوا؛ فرونشست زمین در مناطق مختلف؛ ورود بی‌برنامه مهاجران (داخلی و خارجی)؛ افزایش مصرف سوخت و انرژی؛ و گردیده است. همه این اثرات منفی ناشی از ازدحام جمعیت در پدیده شهرنشینی؛ بیانگر نابسامانی و عدم برنامه ریزی صحیح آمایشی و سیاستگذاری‌های منطبق بر بخشی‌نگری در کلانشهر تهران می‌باشد که خود نیازمند تمهیدات و تغییر سیاستگذاری در برنامه‌های توسعه نظام اقتصادی آینده؛ بویژه آینده پژوهی در برنامه هفتم توسعه است. نقش استان تهران در تقسیم کار ملی و منطقه‌ای مبتنی بر تحلیل روندها و گرایش‌های پیشین، الزامات اسناد فرادست ملی و منطقه‌ای و بررسی دقیق بر روی

منابع، استعدادها و شایستگی‌های بالفعل و بالقوه و نیز تخصص‌ها و مزیت‌های فعلی یا آینده استان، بسیار پر رنگ بوده و باید در دو سطح جداگانه شناسایی و تعریف گردد. همچنین اولین و مهمترین اولویت آمایش سرزمین در سیاست تمرکز زدایی مدیریت عوامل تأثیر گذار بر ضعف آمایش کلانشهر تهران است که این امر تنها از طریق نگرش آمایش سرزمین ممکن می‌باشد، زیرا در رویکرد آمایش نقش و وظایف مناطق کشور و روابط آنها با یکدیگر و وظایف آنها در قبال همدیگر تعریف و تعیین می‌شود. ضمن اینکه رشد بی رویه شهر تهران و تمرکز گرایی خود گویای نقش ضعف آمایش سرزمین؛ برنامه ریزی‌های غیر اصولی و سیاستگذاری‌های کلان دولتی در رفع تمرکز گرایی و عدم شکل گیری پدیده کلانشهری است که با بررسی متغیرها و مولفه‌های مختلف در حوزه‌های اقتصادی - اجتماعی و سیاسی متوجه اجراء ضعیف و یا کمبود این برنامه‌ها در کلانشهر تهران می‌شویم. پیشنهادات و راهکارها در راستای سیاستگذاری اهداف برنامه ریزی آمایشی و تمرکز زدایی در تهران می‌تواند اینگونه باشد:

- ۱- برنامه ریزی صحیح، اصولی، دقیق و مدون در قالب شکل گیری مهاجرت معکوس از شهر به روستا
- ۲- نظارت بر ورود و خروج مهاجرین (داخلی - خارجی)، آمارگیری و رصد دقیق جابجایی و تحرکات در تهران
- ۳- نظارت، ساماندهی و دسته بندی صحیح مشاغل موجود و حذف مشاغل مزاحم در راستای کاهش آسیب‌های اجتماعی
- ۴- تشکیل نهاد نظارتی بر ایجاد زیرساخت‌های نظام اقتصادی - اجتماعی در شهرک‌های تابعه
- ۵- نظارت بر امور مشاغل آزاد و پیگیری مودیان مالیاتی در کلانشهر تهران
- ۶- توسعه صنعت گردشگری بویژه بومگردی بعنوان بخش عمده مهاجرت معکوس
- ۷- ساماندهی سکونتگاه‌های غیر رسمی و حاشیه نشین در راستای سیاست تمرکز زدایی و تشکیل شهرک‌های اقماری در جهت کاهش جمعیت تهران
- ۸- حمایت از تولیدات داخلی و جلوگیری از واردات بی رویه محصولات مصرفی لوکس در راستای اشتغالزایی در روستاهای اطراف
- ۹- بررسی و ارزیابی انتقال مراکز سیاسی و دولتی به منطقه‌ای خارج از تهران تحت عنوان پایتخت سیاسی کشور
- ۱۰- بررسی اقدامات صورت گرفته در راستای برنامه‌های آمایش سرزمین و آینده پژوهی
- ۱۱- بهره مندی از نظریه‌های نوین و شاخص‌های مبنا در تجارب جهانی در زمینه سیاستگذاری آمایش سرزمین
- ۱۲- ایجاد تصویری از روندها و سیمای کنونی آمایش سرزمین تهران و سناریوهای پیش رو جهت دستیابی به افق آینده‌ی دقیق
- ۱۳- بررسی و استفاده بهینه از زمینه‌های نظری، اجرایی و سیاستی تحقق بخش سند و سیاست‌های آمایش سرزمین در تهران

منابع

- آری آکا، ادوارد (۱۳۷۸). روش‌های تحلیل جمعیت. ترجمه فاروق امین مظفری. تبریز: احرار.
- بردی آنامرادنژاد، رحیم (۱۳۹۵). تحلیلی بر برنامه‌ریزی فضایی و الگوی توسعه شهرنشینی در ایران. فصلنامه علمی پژوهشی و برنامه ریزی شهری. ۷ (۲۶)، ۹۳-۱۱۲.
- بهمن پور خالصی، حمیدرضا؛ علی پوری، احسان (۱۴۰۰). چارچوب تاب آوری اقتصاد منطقه‌ای استان تهران. فصلنامه پژوهش‌های برنامه و توسعه. ۲ (۲)، ۱۶۰-۱۳۱.
- پایگاه خبری تحلیلی سلام نو (۱۴۰۰). اختلاف ۳ و ۴ میلیون نفری جمعیت روز و شب تهران. <https://www.shahrekhabar.com/news/162624516049159>
- جعفریان، بابک؛ سرور، رحیم؛ برنا، رضا (۱۳۹۸). شناسایی عوامل کلیدی موثر بر وضعیت آینده آمایش سرزمین استان تهران با رویکرد آینده پژوهی. فصلنامه جغرافیایی سرزمین. ۱۶ (۶۱)، ۱۷-۳۶.

- جعفریان، بابک (۱۳۹۷). تحلیلی بر تحقق پذیری طرح آمایش استان تهران. سومین کنفرانس بین المللی یافته‌های نوین عمران معماری و صنعت ساختمان. دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات. تهران. ایران.
- خیرآبادی، مسعود (۱۳۷۶). شهرهای ایران. ترجمه حسین حاتمی نژاد و عزت اله مافی. مشهد: تیکا.
- زرشکی، محمد، پروین، خیراله (۱۳۹۵). واکاوی حقوقی تراکم زدایی از تهران با تأکید بر موازین حقوق شهروندی. دو فصلنامه حقوق اداری - علمی - پژوهشی. ۳ (۱۰)، ۳۶-۹.
- سالنامه آماری تهران ۱۳۰۱.
- سایت مرکز آمار ایران. <https://amar.org.ir>
- سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۹۸). سند آمایش استان تهران در افق ۱۴۲۵. تهران: سازمان برنامه و بودجه کشور.
- شکیبایی، علیرضا و همکاران (۱۳۹۴). تأثیر شهرنشینی و سرریزهای آن بر توزیع درآمد استان‌های ایران با رهیافت اقتصادسنجی فضایی. فصلنامه نظریه‌های کاربردی اقتصاد. ۲ (۳)، ۲۶-۱.
- علی اکبری، اسماعیل (۱۳۸۴). توسعه شهری و آسیب شناسی اجتماعی در ایران. فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی. ۳۶ (۸۰)، ۲۱-۱۰.
- فرانسیس، کاستلو (۱۳۷۹). شهرنشینی در خاورمیانه. ترجمه عبدالعلی رضایی. تهران: نشر نی.
- کامروا، مهرداد (۱۳۷۳). بحران شهرنشینی در ایران. مجله کلک آذر. ۵۷، ۶۹-۵۴.
- کلارک، جان، ای (۱۳۸۳). اصول و مبانی جغرافیای جمعیت. ترجمه و نگارش مسعود مهدوی. تهران: قومس.
- مویر ریچارد (۱۳۷۹). درآمدی بر جغرافیای سیاسی. ترجمه دره میرحیدر و سید یحیی صفوی. تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- نعمایی، فرهاد (۱۳۵۹). تکامل فنودالیزم در ایران. تهران: خوارزمی.
- نظری قنبری، سارا؛ علی‌پور، سارا (۱۳۹۷). سکونت و پیدایش شهر. مجله معماری شناسی. ۱ (۱)، ۶-۱.
- هاگت، پیتر (۱۳۷۹). جغرافیا ترکیبی نو. ترجمه شاپور گودرزی نژاد. تهران: انتشارات سمت.

Hosseini, S. H.; Rafiee, Gh. & Javadian, S. H. (2015) Analytical on the pathology of designing green spaces in urban areas, (Case study: Eram Park of Sabzevar city). *Journal of Environmental Science and Technology*. 3 (18): 149-171

Rasoolimanesh, S. M.; Jaafar, M. & Badarulzaman, N. (2013). Urban planning and management system in Iran: A review and assessment. *Middle-East Journal of Scientific Research*. 18 (2), 220-229.

Kaida, y. (1992). Integrated rural development and land use. *International Symposium: Rural Land Use in Asian Contries*. National Committee for Rural Planning. Japan.

Mayhew, S. (1997). *Oxford Dictionary of Geography*. 2nd Edition. Oxford / New York : Oxford University Press.

United Nations (2019). *World Urbanization Prospect : the 2018 Revision* ' Department of Economic and Social Affairs New York. New York: United Nations.